

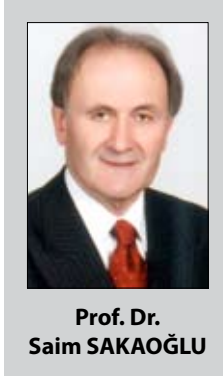

MAHALLE YAZILARI : 5

ÇAYBAŞI'NDA 'SON' SONBAHAR

Pek çok şarkıya ve şiire konu olan sonbahar bu yıl bir farklı geldi; böylesi bir sonbaharı, belki de bir daha hiç göremeyeceğiz. 2008'in sonbaharı benim ve ailem için farklı bir mevsim olacak ve öylece de kalacaktır. Artık, bundan böyle Çaybaşı sonbaharları görerek ve yaşayarak değil, hatırlayarak anlatacağım. Gayri benim Çaybaşımda yaşanılacak bir sonbaharım olmayacak...

Neredeyse iki buçuk kilometre uzunluğundaki caddemizin ilk beş yüz metresi benim hayatıma girebilmiştir; kalan kilometreler ise komşuluğun tadıldığı, mahalleliğin yudumlandığı güzel bir uzantıdır... Bilenler hatırlayacaklardır; bizim Fahrünnisa Mahallesi, dört ayrı cadde üzerine kuruludur: Çaybaşı, Baruthane, Maraş ve Abdürreşit Caddeleri. Vaktiyle, şehrin 'mutena' semtlerinden mahallemizdeki yazlık bağlara göçülürdü. Elmalı

**Prof. Dr.
Saim SAKAOĞLU**

Ailesi'nin yazlık evleri, Abdürreşit Caddesi'nin Maraş Caddesi'nden koptuğu köşede idi.

Ünlü aşığımız Memedâ (Âşık Mehmet Yakıcı, 1879- 25 Ocak 1950) da, ta Sedirler Mahallesi'nden kalkar, Abdürreşit Caddesi üzerindeki bağlarına taşınırdı.

Çaybaşı Caddesi'nin başladığı yerden üç caddenin keşiştiği 'Nokta'nın oraya kadar olan kısmı; benim tozunda aklandığım, ırmağında ıslandığım, çamurunda kirlendiğim yerlerdi. Taş savaşları orada kazanılır veya kaybedilir, en olmadık köşelere gizlenerek saklanırdı orada oynanırdı. Aşığın *mir'i*, boncuğun *ildi aldi'si*, yarışın *dıngalla'sı* hep oralarda yaşanılırdı. Dedem Korkut gibi, 'saymakla bitmez' deyip bugünlere gelmek en güzeli olacak.

Gelişmişliğin göstergesi gibi algılansa da, yeri gelince geleneğin ve dünün hoşlanmadığı 'kentsel dö-

nüşüm', bizim caddemizin de mahallesindeki tek dört yol kavşağına kadar olan çift numaralı bölümünü Gurbucedid Mahallesi'ne, tek numaralı bölümü de Uluırmak Ali Hoca Mahallesi'ne bağlatıverdi. Artık, benim ne 24 numaralı bir evim, ne de 'Fahrünnisa Mahallesi' diye bir mahallem kaldı. Şair Feyzi Halıcı'nın dediği gibi 'Düşmüş kaleler' gibi oldum.

Evimizi de içine alan ada, dört binanın dışında bütünüyle yıkıldı, etrafı özel koruma telleriyle çevrildi. Yıkılmayan dört binadan ilki Fahrünnisa Kız Kur'an Kursu'dur; ikincisi amcamların, üçüncüsü de bizimdir. Sonuncu ev, Hakkı Mıhçılarındır. Bu yerler, planda dinî tesis olarak bırakıldığı için ne mal sahipleri (bizler) yıktırdık, ne de yüklenici firma yıktırmayı arzuladı. Böylece bizler 10-12 katlı binaların gölgesinde 2008'in sonbaharına girdik. Gelecek sonbahara kadar her şey tamamlanacağı için yıkım sırası bizim dörtlere de geleceği muhakkak.

9 Kasım 2008 pazar günü, saatlerin 15.00'ü gösterdiği sırada bahçemizde son 'ikinci kahvaltısı' yapıldı. Demli çaylara bizim özel demlenmiş altın sarısı ihlamurumuz arkadaşlık ediyordu. Ağabeyimin oğlu Mehmet Sami'nin dar bir alanda, küçük bir *avar*'da yetiştirdiği domates ve biberleri ağız tadıyla yerken bir şeylere veda eder gibiydik. Domates fidelerinin yapraklarını iki parmağımızın arasında ezer gibi yaparak kokusunu parmaklarımıza sindiriyor, sonra da doyasıya kokluyorduk. Erikler çoktan veda etmişlerdi, hâlâ canlılıklarını koruyabilen birkaç çam ise, yeşillikleriyle bahçemizin ayakta kalabildiğinin

işareti gibiydi.

Hiçbir şey şairin dediği gibi, birdenbire olmamıştı. Bütün gelişmeler, belki eskiyi kaybetmeler adım adım yaşandı. Kuruyan ağaçlar kesildi, otlar kurumaya terk edildi. Bu, her yaz aynı yaylaya göçen yürüklerinin çadır söküşüne değil, iskân edilenlerin son çadır söküşüne benziyordu. Artık bir daha ne çadırlar kurulacak, ne de vakti gelince onlar sökülecekti.

Kışın bahçemizin beyazlara büründüğü günler de olmayacak artık... Elbette onların fotoğrafları da... Ters laleleri, sümbülleri, susamları, gülleri ne bizler koklayabilecektik, ne de, kedilerle kuşlar. Mehtap ağaçların arkasından bizleri gözetleyemeceğine üzülecek mi acaba? Üzerlerinde blokların yüklediği *pusta*'lar kimlerin gelip saklanmasını bekleyecek?

Çiçeğinin kokusuna bayıldığım nar armudunun her hafta fotoğraflarını çektiğim dalları kim bilir hangi acıyı bastırmaya çalışıyor? Hoyrat bir dozerin bütün insafsızlığıyla saldırmasına acaba hangi göz yaşlarını dökebilmişti? Çiçeklerin minnacık meyveye dönüştüğü günlerde, hem de habersizce yerlerde sürüklenen o güzelim nar armudum, seni asla unutmayacağız. Acısıyla da tatlısıyla da aynı güzel renkleri yakalayan badem ağaçları, belki de yaşlı armudun fermanı okunurken sessiz kalmayı tercih edivermişlerdi.

Biz, nedense *dip* derdik bahçemizin en arkasına. İnce uzun *izbe* mizin son bölümüne de aynı adı verirdik. Tulumbamızın da bir *dib*'i vardı. Bahçenin *dib*'inden toplanan üzümler, *izbenin dibinde*, tavanda-

ki çivilere asılırdı. Bizim ev, belki de sultan Navrız'ı eski yılın yemişleriyle karşılayan ender evlendendi. *İzbe*-nin *dib*'i âdeta 'geleneksel buzdolabı' gibiydi.

Önce, caddemize adını veren çayımız kurudu. Barajlar sulara gem vurunca bizim çayımız da çatlayan çamurların oluşturduğu geometrik şekillerle süslenir olmuştu! Oysa önceleri *havala* gözetiminde dağıtılan sular *avgaz*larla bahçelere, bağlara, *avar*lara salınır, geleceğin yeşermesi umutlara bağlanırdı. Artık *avgaz*lar, biraz süs, biraz da kedilerin, tavukların saklandığı yerler olmuştu.

Derken susuzluktan ölüme mahkum ettiğimiz cânım çayımız, kanalizasyonun alt yapısını oluşturdu. Kavaklar da kesilmişti. Bekçi noktası da kaldırılmıştı. Çeşmenin yeri hafifçe değiştirilmişti. Belediye otobüslerinin hat ve sefer sayıları artırılmış, evlerin caddeye bakan odaları her otobüsün geçişinde 2.1 şiddetinde sallanır olmuştu. Her şey değişiyordu... Bizler de o değişime ayak uydurmak zorundaydık... Gökten ne yağmıştı da bizler kabul etmemiştik.

Çaybaşı, bugünkü hâliyle anlatılmaz; ancak gidilip görülür. Biliyorum, sizler bu yazıyı *Akademik Sayfalar*'da okuduğunuz zaman belki de oralar beyaza bürünecek, tek numaralı evlerde oturan çocuklar çoktan kartopu oynamaya, kardan adam yapmaya başlamış olacaklardır. Ama o çocuklar, içine taş konulup sulandırıldıktan sonra taş gibi olan kartopularının üzerine çıkıp dayanıklılık yarışına girebilecekler mi? Sanmam... Keşke aralarına karışıp, birkaç yıl önce öğrettiğim şivliliğin

sözleri gibi, taş gibi kartopularının sırrını da öğretiverseydim.

Yahya Kemal, "Günler kısaldı..." dedikten sonra sözü "Kanlıca'nın ihtiyarları"na getiriliyordu. Acaba biz "... Çaybaşı'nın insanları" dersek yanılmış olabilir miyiz? "Çaybaşı'nın ihtiyarları" diyemiyorum, çünkü onlar çoktan bir yerlere göçüverdiler. Kimileri başka semtlere, kimileri de ebedî evlerine... Ama onlar, şimdilik de olsa, bizlerin hafızalarında yaşayacaktır. Abdülâfendi (Abdullah Efendi, Biroğlu), Ehedâ (Ahad Ağa), Tokluların Âmedâ (Ahmet Ağa, Tok), Mıhçıların Sâlâ (Salih Ağa, Mıhçı, tanıdığım ilk muhtarımız), Zanaka'nın Alâ (Zanakaların Ali Ağa, Ölçer), Tuzcu Helimâ (Halim Ağa, Erden), Kepekçilerin Nörâ (Nuri Ağa, Üresin), Çolak Memedâ (Mehmet Ağa), Nurullahların Âmedâ (Ahmet Ağa, Nurulloğlu), Demirci'nin Mustafâ (Mustafa Ağa, Altundiş), Saracıklı'nın İsmâlâ (Saracıklı'nın İsmail Ağa, Sesigür), Tıptıp'ın Memedâ (Mehmet Ağa, Mısırlı; son muhtarımızın babası), ve daha niceleri... 1946'da genç yaşında kaybettiğimiz 'emmem' Nuri Çeliker, 40 yıl önce Mahallemizden ayrılan (öl. 1983) eniştem Hacı Yusuf Özgüzar, 43 yıl önce kaybettiğimiz millî güreşçimiz 'Pehlivan' Yusuf Yörelî... Unutulmaması gereken adlar...

Ya hanımlar? Camiin dibinde / yanında) Kur'an öğreten Fadimana-
napla (Fadimana Abla), Saracıklıların İminepla (Emine Abla, Sesigür), 'Tango' lakabıyla tanınan Şerife Hanım, annemin iki adaşı; Zanaka'nın Zilâpla (Zeliha Abla, Ölçer) ile hocalık da yapan Ambarlı'nın Zilâplâsı (Ambarlı),

Yörelilerin akrabası ve komşusu Hacerapla (Hacer Abla), evimizde her dem anılan Pirilerin Salâpla (Saliha Abla, Biroğlu), Yusuf Yörelî'nin annesi Hediyeapla (Hediye Abla), dört delikanlının annesi, Zibeg'in Alâ'nın (Zeybek'in Ali Ağa) eşi Zübüdapla (Zübeyde Abla), Mobilyacı Alâ'nın eşi Terzi Naciye Hanım, Kepekçilerin Vesilapla (Vesile Abla) ve niceleri...

Mahallemizde bütün erkekler 'ağa', hanımlar 'apla / abla' olarak anılır, biz de onları anarken geleneği bozmadık...

Mahallemizin en yaşlılarından biri ağabeyimdir. 1923 doğumlu Hasan Sakaoğlu, birkaç yıldır yazları Çaybaşı'nda, kışları Küçük Kumköprüde geçirirdi. Galiba Çaybaşı yazları gelecek yıldan itibaren Mesnevi Konutları'ndaki daire-sinde geçeceğe benziyor... İnşallah diyelim.

Bir başkadır benim Çaybaşım diyeceğim geliyor ama ne yazık ki diyemiyorum. Çünkü benim Çaybaşım artık 'bambaşka'laşıverdi. Adıyla yaşasın, şöhretiyle yaşasın,

yetiştirdikleriyle yaşasın.

Elveda ey Cadde-i Çaybaşı, ey Mahalle-i Fahrünnisa... Artık sizler de 'şehir'leştiniz, büyük adların arkasına saklandınız. Adınız bile değişti... Gökdelenlerinize, nereden buldularsa 'Mesnevi Konutları' de-yiverdiler. Karatay'daki sitelere yakışan bu güzel adı size yamayiverdiler. Oysa 'Çaybaşı Konutları' size ne kadar da yakışacaktı. Konya'da her yer 'Mesnevi' adıyla anılabilir. Ama 'Çaybaşı' adıyla anılabilecek yer bir tanedir... Hey, Âşık Mehmet Yakıcı'nın Çaybaşılı torunları, nerelerdesiniz? Hani, o güzel gecelerde söylediğiniz şiiriniz?..

Çaybaşı'nın uşakları,
Belindedir kuşakları,
Şaka maka dinlemez
Çeker kanlı bıçakları.

Artık ne uşaklar kaldı, ne de onların kuşakları... 'Bıçaklara veda' ise çok gerilerde kaldı. Acaba dört-lüğün güzelliği ve anlamı birilerine dünü hatırlatıp uyabilir mi? Sanmam!..

Aczimin Giriyesi

Hoşgörü...

Hoşgörü öyle bir haslettir ki hüsnüzan ister, iyi niyet olmadan huzura olamaz mastar. Gerçekten hoşgörü bir toplum mu istiyorsun? Sadece hoş görüp geçme, doğruları da göster!

Ahmet Serçi

MEZARLIKLARIMIZIN BU TÜR İBRETİ

Yrd. Dr.
Hasan ÖZÖNDER

Uygun zamanlarımda, bir program dahilinde mezarlıklarımızı da gezerim. Mezartaşlarını okur, mevtanın ruhuna Fatihâ'lar ikram eder; notlar tutar, fotoğraflar çekerim. Çünkü, tarih ve kültür araştırmaları için en önemli kaynak ve belgelerin biri de mezartaşlarıdır.

Bu yazın sonları idi. Yine bir cumartesi günü, birkaç tarihî mezarlığı-mızı gezdim. Müşahadelerim arasında üç enteresan tesbitimi, fotoğraflarını da sunarak, sizlerle paylaşmak istedim;

Birinci fotoğraf, Sarı Yakup Mezarlığından. ünlü âlim Sarı Yakup'un kabrinin hemen güney yanındaki camiin duvarına yazılmış;

“Geçmiş bayramınız

Kutlu olsun

Mezardakilerin

Amin”.

Bu yazı, nedense beni çok etkiledi. Önce dört satırı birden gözden geçirdim; Sonra, her satırı tek tek; Ardın da her kelimesini. Başladım, yazanın ruhunu tahlile. Belli ki, on iki-on üç yaşında bir çocuk. Belki ilk öğretim beş veya altıncı sınıfta. Bunu, yazı karakterinden ve imlâsından tahmin ediyorum.

Mezarlığa girip, camiin duvarına bu satırları yazmaya cesaret edebildiğine göre, erkek çocuğu.

Bir bayram öncesinde veya gününde gelerek, “mezarlıktakilerin” bayramını kutlamaya ihtiyaç duyup, akiletliğine göre, ya büyüklerinden mezarlığa dair hassas bilgiler, rivayetler dinlemiş, veyahut da çok yakınını oraya defnetmişler de, gelip, hepsinin birden bayramlarını kutlama gereğini duy-

muş. Mevlâna Müzesi

İhtisas Kütüphanesi'ndeki “Hazâ Mecmua-i Enbiyâ-ı İzâm ve Evliya-ı Kiram (rahimehumullah)” başlıklı yazma eserde verilen ve merhum Hacıveysi – zâde H. Mustafa Efendi Hocamızdan mükerreren duyup öğrendiğimiz bilgilere göre, Konya'da on yedi tane “Peygamber” medfundur. Bir kısmının adı, bazılarınının da yeri belli. Konumuz olan Sarı Yakup Mezarlığı'nın “kurbünde”, üç adet peygamber medfundur (1). Çocuk, büyüklerinden bunlara ve menkıbelerine dair etkilendiği bir şeyler duyarak, onların da bayramlarını kutlama ihtiyacını hissetmiş olabilir mi?..

Yavrucağızın ruh tahlilinden bir kesit de onun, mezarlıktakilerin, gelişip-geçenden, olup-bitenden, yapılan ziyaretlerden haberdar oldukları kanaatinde bulunuşu. Nitekim, bu duygu ve

düşünce ile, yaşayanların olduğu gibi, mezarlıktakilerin de bayramını kutlamayı uygun ve yerinde bulmuş.

Elhasılı, bu masum, samimi ve içtenlikli satırlar ve satıraraları bana bu duyguları verdi. Hayli zaman derin derin düşünmekten kendimi alamadığımı hatırlıyorum.

Diğer iki fotoğraf Ulurmak Mezarlığı'ndan. Biri, kapıdan girince hemen ilk sırada, önünüzde. Kitabesi şöyle: "1915 de anam, 1917 de babam:Gitmişlerdi dünyadan, Virilmişti birer mezar Yağlıtaş Mezarından. 1925 de terki mezar itdiler. Hakimiyet İlkokuluna, Yazdı oğlu . . 1949 ”.

Enteresan ve ibretli bir mezar taşı. Kitabesinden anladığımıza göre, 1915'te anne ve 1917'de de baba vefat etmiş. Getirilip, Hakimiyet İlk Okulu'nun karşısındaki Yağlıtaş Mezarlığı'na defnetmişler. Bu tarihî mezarlığın kaldırılması kararı üzerine, yakınındaki Hakimiyet'in bulunduğu kabristana, nakl-i mezar edilmişler. Bu tarihî mezarlığın da ortadan kaldırılması kararı üzerine, getirilip, Ulurmak Mezarlığı'na yerleştirilirler. Bu üzücü maceredan son derecede duyulan

oğlu da, hislerini 1949 yılında, bu satırlara işleterek dile getirmiş.

Mezar taşı kitabesinin satır ve satıraralarını okuyup düşündükçe insan, acı hakikatlerle karşılaşılıyor. 1920'li yıllarda, kraldan ziyade kralcılık taslayan, çok yanlış şehircilik ve belediyeçilik anlayışının verdiği cehalet ve cesaretle, şehrimizi süsleyen pekçok tarihî eser gibi, mezarlıkları da maalesef yok edilmiştir. Yağlıtaş Mezarlığı da bu katli âmdan kurtulamayanlardandır. Nitekim, bu mezarlıktan sökülen hem de nefis celî sülüs, ta'lik, rik'a nesih hatla yazılmış âyetli, dualı kitabelerin yer aldığı eski mezar taşları, o civardan geçmekte olan şehir kanalizasyonlarına kapak taşı olarak kullanılmışlardır. Bu acı olaya dair elimizde fotoğraflar bulunmaktadır. Üzerinde ne kadar konuşulup, yazılsa azdır.

Üçüncü fotoğrafa gelince; Mermerden yapılmış, muhteşem bir kabir. Bir hayli masraflı. Câiz olup –olmadığı ayrı bir konu. Bizim için ilk dikkati çeken şey, üzerine yazılan satırlar: "Bu mezar taşının borcu ödenmemiştir.". Gerçek öyle midir, değil midir bizim için meçhul. Bildiğimiz şey, ortada tatsız bir durumun varlığı. Bu bir şaka veya yakıştırama değilse, yapan usta, emeğinin karşılığını alamayınca, hislerini bu şekilde açıklamaya karar vermiş olacak.

Öte yandan bunun aslı yoktur da, bir iç çekişme, bir iftira, bir intikam şekli de olabilir. Her neyse bizim için enteresan olan nokta, dışarıda kalması gereken bütün anlaşmazlıkların, çekememeliklerin, hiddetin, öfkenin, mezarlığa, mezara kadar taşınmasındaki garabet . Varsa anlaşmazlığı bu noktaya kadar getirmekteki son derecede üzüntü verici manzara. Yazılmasına sebep olan için olduğu kadar yazan için de fevkalâde utanç verici bir hareket.

İnsan yaşadıkça ve yaşlandıkça neler görüyor, nelere şahid oluyor. Kısacası, mezarlıklarımız, birçok yönden ibret sahnesi.

(Konu hakkında geniş bilgi için bkz.: Dr. Hasan Özönder, Konya Velileri, Konya, 1982.

ANADOLU'DA MAHALLE YERLEŞMESİ

Derya KARAKAYA

Anadolu, bilindiği gibi tarihin erken devirlerinden beri yerleşme yeri olmuş, birçok topluluk burada kendine özgü kentler kurmuştur. Yusuf Küçükdağ'ın da belirttiği gibi Anadolu, Eski Yunan devrinde şehirleriyle ünlü olmuş Roma İmparatorluğu döneminde yoğun nüfusuyla dikkat çekmiştir⁽¹⁾. Bizans dönemi Anadolu'sunda ise durum değişmiş, gerek İran, gerek Müslüman Araplar gerekse de Türklerle yapılan mücadeleler sonucu kimi zaman surlarla çevrili kapalı kentler, kimi zaman da surlarla çevrili olmayan açık kentler tahrip edilmiş, birçok köy, kasaba ve şehir harabe haline gelmiştir. XI. yüzyılda Anadolu'ya Türklerin iskâna başlamasıyla mevcut yerleşme birimlerinde önemli değişiklikler görülmeye başlamıştır. Akınlar sırasında harap olan yerler bir taraftan onarılmış, XII. yüzyıl sonu ve XIII. yüzyıl başlarında da Anadolu'da yeni yerleşim yerleri bina edilmeye başlanmıştır. Kentler, Helenistik ve Roma dönemi mirasçısı Bizans ve Orta Asya Türk devletlerinin mirasçısı Selçuklu Devleti'nin yapı özellikleri sentezlenerek kurulmuştur.

Selçuklu'dan Osmanlı'ya kadar Anadolu'da kurulan devletlerin hemen hepsinde bütün ülke topraklarına yönetim gücünü yaymak için mahalle adı verilen bölümler oluşturulmuştur. Aşağıda Selçukludan Osmanlı dönemine kadar mahalleler incelenecektir.

KENTLERİN MAHALLE BÖLÜMÜNE DAİR

Bugün şehir ve kasabanın bölün-

düğü parçalardan her biri anlamına gelen mahalle, geometrik bir kavram üzerine kurulu kentsel bir varlık olmayıp, kendi içinde bütünlüğü olan, toplumsal nitelikleri ve özellikleriyle tanımlanan, çoğu kez de belli bölgelerden gelen insanların oluşturduğu dinsel ve etnik bir temele dayalı birimin adıdır⁽²⁾.

Mahalle, şehirden ayrı fiziki özelliğe sahip bir birim değildir. Uğur Tanyeli, mahallelerin fiziksel birer unsur değil yönetsel olduğunu savunarak bu durumun sadece İslam ülkelerinde değil diğer Bizans gibi değişik ülkelerde de bu şekilde olduğunu belirtir. Buna destek olarak gerek Selçuklu ve Beylikler Dönemi, gerekse Osmanlı vakfiyeleri ile Osmanlı Tapu Tahrir Defterleri'nde mahallelerin sınır belirterek zikredilmediğini, mülk sınırlarının belirtilmesi de daima yol, önemli yapı ya da başka mülklerin esas alınarak yapıldığını, yani mahallenin belli bir sınırının olmadığını ifade etmektedir⁽³⁾. Bunu yanında ayrıntılı sınır saptamalarında mahalle adları belirleyicidir. İki mahalleyi ayırmada kullanılacak tek fiziki unsur da yol ağları olmuştur.

Mahallenin fiziki bir unsur olmadığını gösteren diğer bir husus, Beylikler ve Osmanlı döneminde gerektiğinde eski mahallelerin bölünerek yeni mahallelerin oluşturulmasıdır. Bu şekilde parçalanabilirliği, Anadolu – Türk kentinde mahallelerin fiziksel değil toplumsal bir birim olduğunu göstermektedir. Ayrıca Osmanlı Tah-

(1) Yusuf KÜÇÜKDAĞ, "Konya Kalesinin Ahmedek Bölümüne Dair", *Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo - Ekonomik Yapısı, Makaleler I*, Konya 2004, s. 13.

(2) Mutlu ÖZGEN, "Bir Mekanı Paylaşmanın Belleği", *Mostar*, S. 33., (Kasım 2007), s.44.

(3) Uğur TANYELİ, *Anadolu Türk Kentinde Fiziki Yapının Evrim Süreci*, İstanbul 1987, s.161.

rir Defterlerinde mahalle nüfusunun yaklaşık 40 hanelik sınırı ender olarak aşabildiği, çoğunluğunun ise 10-30 hane arsında nüfustan oluştuğu görülmektedir. Mahallenin XV. ve XVI. yüzyılda belli bir nüfus eşiğini kolay aşmaması Türk kentlerinde karşılaşılan bir özelliktir ki ; Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı döneminde Anadolu Türkleşmeye başladığı halde nüfus oranında önemli farklılaşma olmadığı görülecektir. Tanyeli'nin tespitine göre, mahalle kent içinde fiziksel bir unsur olsaydı, zaman içinde kent nüfusundaki artış ve azalmalar mahalle nüfusunda oynamalara neden olurdu (4). Fakat şunun ayrımı yapılmalıdır ki Hristiyan mahallelerinde bu durum görülmemekte, Hristiyan nüfusu kentler arasında ve kent içinde büyük farklılıklar göstermektedir. Bu durum Hristiyan mahallelerinde fiziki bir sınırlamanın olduğuna işaret etmektedir.

SELÇUKLU DÖNEMİ ANADOLU KENTLERİNDE MAHALLELER

Bizans döneminde Anadolu kentlerinin mahalleleri hakkında bilgiler sınırlı olmakla birlikte, bu dönemde ekonominin kötü olması, para sıkıntısının çekilmesi, ticaretin İtalyan kolonilerinin eline geçmesi yüzünden mahalleleri olumsuz etkilemiştir. Daha sonra Selçuklularda da görüleceği gibi dini yapılar mahallelerin oluşmasında temel teşkil etmiştir. Kiliselere göre şekillenen mahalleler Haçlı Seferleri ile büyük tahribata uğramıştır. Selçuklu mahallelerinin kuruluş ve gelişmesinde halkın sosyal ve dini inançlarının temsilcisi olan tarikatların rolü büyük olmuştur (5). Şehirlerde zaviye adları ile anılan mahallelerin bulunması, zaviye etrafında toplanan insanların aynı dünya görüşünü paylaşan kişilerden oluşması bu durumdan ileri gelmiştir. Türk – İslam şehirlerinde mahalleler genellikle mescit, cami, tekke – zaviye etrafında gelişmiş bunların kurucula-

(4) Tanyeli, a.g.e., s. 163.

(5) Osman ERAVŞAR, 'Orta Çağ Anadolu Kentleri', **Türkler**, XVII., Ankara 2002, s. 376.

rının ismi mahalleye verilmiştir (6).

Kenti oluşturan mahalleler, kesin çizgilerle sınırlandırılmamış, ancak idari yönden belli bir düzen içerisinde yer almışlardır. Bu dönemde mahallede oturanların yönetimle ilişkisini "izdiş" adlı görevliler düzenlemiştir. Çoğunlukla azınlıkların ayrı bir mahalleleri bulunmamakla birlikte kesin bir zorlama ve sınırlama olmaksızın Müslüman ve gayri müslim insanların bir arada yaşadığı mahalleler mevcut olmuştur. İstisnai durumlarda mevcuttur ki Selçuklular döneminde Konya'da gayri Müslimlerin ayrı mahallelerde ve sur içinde korunmuş bir şekilde oturmuşlardır (7).

Selçuklu mahallelerinde iş yerleri ve ticaret alanları evlerden ayrı olur, evlerin altında dükkâna rastlanmazdı. Meslek dallarına göre çarşı ve pazarlar oluşturulmuştu. Şehrin ticaret ve sanat kesiminde kendini gösteren mesleki gruplaşmanın mahallelere yansımadağı, arşiv belgelerinde çeşitli meslek gruplarına mensup insanların bir arada yaşadığı görülmüştür (8).

OSMANLI DÖNEMİ ANADOLU KENTLERİNDE MAHALLELERİ

Osmanlı Devleti'nde mahalleyi oluşturan evler için çoğunlukla "huzur ve sükunet içerisinde yaşanılan yer" anlamına gelen "mesken" terimi kullanılmıştır. Mahallede mesken, avlunun bir kenarına yapılmış, cepheleri yola bakan, etrafı yüksek, penceresiz duvarlarla çevrili evlerdir (9). Mahremiyet ve güvenliği sağlayan bu duvarların cadde veya çıkmaz sokağa bakan tarafında olan kapı, tek giriş yeridir. Gelenleri yağmur ve güneşten korumak için çatı ile örtülü, üç – üç buçuk metre yüksekliğinde ve genişliğinde olan kapılar iki büyük kanat ve bu kanatların birin-

(6) Yusuf KÜÇÜKDAĞ, Caner ARABACI, **Selçuklular ve Konya**, Konya 1999, s. 236.

(7) Eravşar, a.g.m., s. 337.

(8) Küçükdağ, Arabacı, a.g.e., s. 236., Ali Murat YEL, Mustafa Sabri KÜÇÜKAŞÇI, "Mahalle", **Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi**, XXVII., Ankara 2003, s. 325.

(9) İsmail GÖKTÜRK, "Osmanlı'da Mahalle", **Mostar**, S. 33., (Kasım 2007), s. 34.

de bulunan 25 – 30 santim yükseklikteki bir kapıdan oluşur. Büyük kanatlar araç ve hayvan girişi için kullanılır ; “*enikli kapı*” denilen küçük kapı ise insanların girip çıkması içindir. Çocukların kontrolsüz dışarı çıkmasını önlemek için de adım atılarak girilecek şekilde yapılmıştır⁽¹⁰⁾. İsmail Göktürk’e göre bu kapıların yetişkinlerin başlarını eğerek girmelerini sağlaması, aile mahremiyetine verilen önemi, alçak gönüllülüğü ve tevazu sahibi olmayı hatırlatmaktadır. Kapı tokmağında içi içe bulunan iki demir halkadan büyük olanı tok ses çıkararak gelenin erkek olduğunu; küçük olanı daha tiz ses çıkararak gelenin bayan olduğunu gösterir vaziyette düzenlenmiştir.

Evler, tek ve çift katlı, komşuluk, emniyet, kible gibi faktörler dikkate alınarak birbirinin avlusunu görmeyecek şekilde inşa edilmiştir. Kible yalnız ibadet için değil, yatarken, otururken, sokağa kısaca hayatın her alanında dikkat edilen bir husus olmuştur.

Osmanlılar, camileri, vakıf eserlerini, devlet kurumlarını taştan yaparken evleri ağaç ve kerpiç gibi malzemelerden yapmışlardır. Hüsrev Hatemi bunun nedenini şöyle belirtmiştir ; “*Şedad, İrem kavminin hükümdarı, taş binalar yaparak Allah’a karşı gururlanmış, Allah da İrem kavmini cezalandırmıştır. İnsanlar da bu yüzden binalarını taştan yapmamışlardır*”⁽¹¹⁾.

Osmanlı mahallelerinde gün, sabah namazı ile başlar; akşam namazı ile biterdi. Bu mahallelerde “*avârız*” denilen vakıflar kurulur ve sosyal hayatın problemleri giderilmeye çalışılırdı. Kurucusu ve yöneticisi ilgili mahalleden olan bu vakıflar, mahalledeki hasta ve fakir komşulara yardım edilmesi, iş kurmak isteyenlere kredi açılması, fakir gençlerin evlendirilmesi, cenazelerin kaldırılması, mahalleye yeni taşınanlara yardım edilmesi, memlekete gideceklerin yol parasının ve ihtiyaçlarının karşılanması, vergisi-

ni ödeyemeyenlerin vergilerinin ödemesi gibi problemlerin çözüldüğü, mahallede su yolları, cami, mescit, mektep yaptırılması, bunların bakım ve onarımı, görevlilerin ücretlerinin verilmesi gibi işlevleri vardır⁽¹²⁾.

Aynı mahallede yaşayan kişiler, mahallenin emniyetinden, sokakların bakım ve temizliğinden, çöplerin toplanması ve imhasından, çocukların gözetilmesinden, fukara, kimsesiz ve yaşlıların korunmasından birlikte sorumludurlar.

Osmanlı mahallelerinde dini ayrıcalık ve sosyal sınıf farkı görülmez. Dışarıdan mahallenin mimarisine bakıldığında zenginlik göze çarpmamaktadır. İslamiyet’in gösterişe karşı olması mahalle mimarisinde de kendisini göstermiştir. Selçuklularda olduğu gibi sınıf ve statü farkı olmadan her kesimden insan bir arada yaşamıştır.

Mahallenin çıkmaz sokakları, kaldırımların birlikte iş gördükleri, mahrem alanlar olduğu kadar, çocuklar için de tehlikeden uzak oyun yerleri olup İslamiyet’le oluşan aile dokunulmazlığı ve mahremiyetin temsilcisi idi. Evlerin birbirinden yüksek olması, pencerelerin komşuyu rahatsız etmeyecek şekilde yapılması, ev kapılarının birbirinin karşısına gelmemesi bu sebepten kaynaklanıyor olmalıydı.

Osmanlı mahallelerinin asayişinden önceleri mahalle kethüdası sorumlu iken, sonraları mahalle imamı sorumlu hale gelmiştir. Devletle mahalle arasındaki ilişkiyi imam sağlamıştır. Bu II. Mahmut döneminde değişmiş muhtarlıklar kurularak mahalle işlerinde muhtar sorumlu hale gelmiştir.

Mahalle mekânlarının mimarisi, konut sahibinin mahremiyet anlayışı, etnik ve dini mensubiyeti hakkında bilgi verir. Bu bakımdan avlu önemli bir yere sahiptir. Osmanlılarda avludan geçerek eve girilir, avlu sayesinde ev yaşamı mahalle yaşamından tecrit edilirdi⁽¹³⁾. Avlu, beraberinde temizlik

(10) Göktürk, a.g.m., s. 35 .

(11) Ali AYÇİL, “Tarihçiler Lümpen Baskını Mahalle Baskısıymış Gibi Gösteriyorlar”, **Mostar**, S. 33., (Kasım 2007), s. 50.

(12) Göktürk, a.g.e., s. 36.

(13) Mutlu ÖZGEN, “Bir Mekanı Paylaşmanın Belleği”, **Mostar**, 33. sayı, Kasım 2007, s. 46.

kavramını da getirmekte, sokak kirinin eve girmesine mani olmaktadır. Gayrimüslimlerde ise avluya rastlanmaz, evler doğrudan sokağa açılırdı. Konutların dışarıya bağlantısını sağlayan pencereler, Türk evlerinde mahremiyeti korumak için küçük yapılar, kimileri kafes kimileri de cumbayla kapatılırdı. Aynı mahallelerde bulunan gayrimüslimlerde ise pencereler büyük ve kafes veya cumba olmadan yapılmaktaydı. Türk konutlarında yine mahremiyetten dolayı balkon bulunmazken gayrimüslimlerde vardır. Türk konutlarında bodrum katlar ahır olarak kullanılır ve “sağır pencere” denilen küçük pencereler vardır ; gayri müslimlerde ise şaraphane olarak kullanılan bodrumlarda sokağa açılan pencereler bulunur.

Mahalle insan yaşamına benzerdi. A Rahmi Şeyhoğlu, mahallelerin, insanların biriktirdiği hikayelerin, ruhun ve şahsiyetin billurlaştığı cemiyet içindeki hücreler gibi olduğunu insan vücudu şeklinde birbirine bağlı yapılar gösterdiğini belirtmektedir⁽¹⁴⁾.

SONUÇ

Türk çağının en erken dönemlerinden başlayarak mahalle sözcüğü kentin belirli bir kesimini adlandırmak için kullanılmış, sokak adı ve parsel numarası olmayan kentte mahalle adları kabaca yer tariflerinde kullanılmıştır. Türk kentinde mahalle, fiziki olarak sadece bir mevkii ifade etmiş, keskin sınırlar içinde kendine özgü fiziksel bir biçimlenme gösteren ve çevresindeki mahallelerden ayırt edilebilir özellikler taşıyan bir mekân olmamıştır. Fiziki bir unsur değil, toplumsal bir unsur olan mahalleler, Bizans zamanından beri yönetsel olarak düzenlenmiştir. Genellikle dini yapıların etrafında şekillenen mahalleler, Selçuklular ve Osmanlılarda Müslüman ve gayri müslimlerin bir arada yaşadığı ortamlar olmuştur. Mahremiyetin, emniyetin ve birbirine saygının mahal-

le mimarisine yaşadığı görülür . 10 – 30 hane arasında değişen hanelerden oluşan mahallelerin bu oranlarında değişmelere pek rastlanmamıştır. Tek veya çift katlı olarak yapılan mahalle evleri, kişilerin mahremiyet anlayışı, dini ve etnik grup hakkında bilgi verecek vaziyette inşa edilmiştir. Müslüman ve gayri müslim evlerinde belirgin farklar olsa da gerek Selçuklularda gerekse de Osmanlılarda Müslümanlar ve gayri Müslimler aynı mahallede barış içinde yaşamışlardır. Ticaret, sanat; dil, din, ırk vb alanlarda kendini gösteren farklılıklar mahalleyle yansımamış, her kesimden insan bir arada yaşamıştır. Evlerin mimarisinde bile insanlar arasındaki saygı görülmektedir. Mahalle halkı huzur ve güvenlikle birlikte sorumlu olmuştur. Mahalle vakfı ile ihtiyacı olanlara yardım edilmiş, mahallenin sorunlara burada kolektif şuur içinde çözülmüştür. Mahalleler, Selçuklularda “iğdiş”, Osmanlılarda da önce mahalle kethüdası, daha sonra imamlar tarafından yönetilmiştir. Vakıflar ve devlet kurumları gibi binalar taştan yapılırken evler çoğunlukla ahşap ve kerpiçten yapılmıştır .

KAYNAKÇA

ARABACI, Caner bk. KÜÇÜKDAĞ, Yusuf. ERAVŞAR, Osman, “Orta Çağ Anadolu Kentleri”, *Türkler*, Ankara, 2002, s. 373 – 343.

GÖKTÜRK, İsmail, “Osmanlı’da Mahalle : Huzur ve Sükunetin Mekanı”, *Mostar*, 33. Sayı, (Kasım 2007), s. 34 – 36 .

KÜÇÜKKAŞÇI, Mustafa Sabri bk. YEL, Ali Murat.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, “Konya Kalesinin Ahmedek Bölümüne Dair”, *Konya Şehrinin Fiziki ve Sosyo – Ekonomik Yapısı Makaleler 1*, Konya, 2004, s. 13 – 21 .

-----, Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Konya 1999.

ÖZGEN, Mutlu, “Bir Mekanı Paylaşmanın Belleği”, *Mostar*, S. 33.,(Kasım 2007), s: 44 – 46 .

TANYELİ, Uğur, *Anadolu – Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci (11. – 15. yy)*, İstanbul, 1987 .

YEL, Ali Murat, Mustafa Sabri Küçükkaşçı, “Mahalle”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, XXVI., Ankara 2003, s. 323 – 326.

YURTGEZEN, Ali, “Bizim Bir Mahallemiz Var mı ?”, *Mostar*, S. 33.,(Kasım 2007), s.38 – 41 .

(14) A . Rahmi ŞEYHOĞLU, “Benim Mahallem”, *Mostar*, S. 33., (Kasım 2007), s. 56.

OSMANLI DEVLETİ'NDE CAMİ VE MESCİTLERİN ŞEHİRLEŞMEYE KATKISI

Özlem CEYHAN

İnsanlık tarihi boyunca ortaya çıkan bütün dinlerde, ibadethanelere büyük önem verilmiştir. Hem ilkel kabile dinlerine hem de bütün semavi dinlere mensup insanlar, içinde ibadet edecekleri mabet inşa ederek bu mekânlara kutsallık vermişlerdir. İnançlarını inşalarına yansıtan Osmanlı Devleti'nin meydana getirdiği Türk şehirlerine baktığımızda şöyle bir temel yapılanma modeli görürüz: Osmanlı, tıpkı suya atılan bir taşın etrafında oluşan daireler gibi ilkönce merkeze mabedini, yani camiyi inşa etmiştir. Daha sonra da çarşılar, mahalleler genişleyerek bu mabedin etrafında halkalanır. Cami, İslam kentlerinde şehrin çekirdeğini teşkil ederdi⁽¹⁾. Aşağıda kısaca Osmanlı Devletinde cami ve mescitlerin şehirleşmeye katkıları incelenecektir.

CAMİ VE MESCİDE DAİR

Cami, Arapça cem kökünden türeyen, “*toplayan bir araya getiren*” anlamındaki cami kelimesi, başlangıçta sadece Cuma namazı kılınan büyük mescitler için kullanılan *el-mescidü'l-câmi* cemaati toplayan mescit anlamına gelen tamlamanın kısaltılmış şeklidir⁽²⁾. Mescit kelimesi Arapça dik durmak, eğilmek, baş eğmek, alını yere koymak gibi manalara gelen “*scd*” kökünden bir

mekân ismi olup, İslamiyet'te ibadet yeri mescit, cami manasını almıştır⁽³⁾.

Türkler Müslümanlığı kabul ettikten sonra Türkistan'da inşa edilen şehirler, genelde Cuma camii adı verilen ulu camilerin çevresinde genişlemiş, şehrin en işlek yeri Cuma camii çevresi olmuştur. Anadolu'nun Türkler tarafında fethinden sonra (1071) bu gelenek daha da gelişerek devam etmiştir⁽⁴⁾.

Osmanlılar, bir şehri kurarken, öncelikle şehir üzerinde ciddi çalışmalar yaparak gerçek şehir silüetini tamamlayacak şekilde şehrin en yüksek tepelerine mabetleri yerleştirmişlerdir. Onların etrafında kademeli olarak eğitim kurumları, hastaneler, imaretler, hamamlar, çarşılar ve diğer alanları ana merkezlerde kurmuşlardır. Meskenlerini bunların etrafına uygun bir düzenle yerleştirerek mahalleler oluşturup, ana ve tali yolları ile birlikte, o zamanın ihtiyaçlarına cevap veren altyapı ve üst yapıları oluşturmuşlardır⁽⁵⁾. Osmanlı şehirleri, kültür ve özellikleri kadar fiziki şekillerini de, kendinden önceki İslam devletlerinden almıştır. Ulu cami ve onun yanında kurulmuş pazaryeri şehrin merkezini teşkil ederdi. Han ve ılıca gibi kuruluşların varlığı şehri daha da hareketli hale

(1) Yusuf KÜÇÜKDAĞ, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Konya, 1997, s.42.

(2) Ahmet ÖNKAL, Nebi BOZKURT, “Cami”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII, İstanbul 1993, s.46.

(3) Semavi EYİCE, “Mescid”, *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1979, s.1..

(4) KÜÇÜKDAĞ, *aynı eser*, s.42.

(5) “Şehir Mimarisi Belediyelerden Alınmalı”, www.akitera.com, 08.01.2009.

getirirdi⁽⁶⁾.

Kentin en önemli yapısı olan camiler uzun süre çok işlevli özelliğini korumuştur. Zamanla toplum örgütlenmesinin gelişmesiyle tek yapıda birleşen değişik işlevler için ayrı bir yapı tasarımı gerekmiştir. Külliye düzenlemesi bu gereksinimin sonucu doğmuştur⁽⁷⁾.

CAMİ VE MESCİTLERİN MİMARİSİ

Osmanlı devletinde eğer bir yere yerleşmeye karar verilirse önce oraya İslam dinin gereği olarak bir mescit yapılırdı. Osmanlı devletinde her mahalleye bir mescit anlayışı yerleşmişti⁽⁸⁾. Daha sonra nüfus arttıkça ihtiyaca göre mescitler büyür ve Cuma namazı da kılınan cami şeklini alırdı. Osmanlı devletinde evler bu caminin etrafında geliştirdi. İlerleyen dönemlerde ise bu cami tamamen şehrin merkezi durumuna geçirdi. Bu camilerin etrafında mahalleler meydana gelmeye başladılar ki bu mahallelerin mimari yapısını incelemek olursa, büyük bir mescit etrafında 30–40 haneden oluşurdu. Sokaklar dar, evler gölgelerden yararlanabilmek için birbirine yakındı. Yollar Arnavut kaldırımını şeklindeydi. Evlerin kapısı Kibleye bakardı. Merkezdeki evler cumbalı ve birbirine yakındı. Merkezden uzaklaştıkça yüksek duvarlı avlulu evler görülürdü. Bunun sebebi dışardan geçen kişilerin avlunun içini görmemelerini sağlamaktı. Avlularda komşu evlerin bahçelerine açılan kapılar bulunmaktaydı. Bu uygulamanın sebebi ise kadınların sokağa çıkmadan

komşu ziyaretlerine gidebilmesiydi. Evlerde “*porta*” adı verilen çift kanatlı kapılar bulunurdu. Avluda fırın, tandır, kiler gibi şeyler yer alırdı. Oturana sakin, eve mesken denirdi. Evler dış etkilere kapalıydı. Zenginler evlerini aile fertlerinin bir arada yaşadığı “*haremlik*” ve misafirlerin kabul edildiği “*selamlık*” olarak iki kısım halinde inşa ettirirlerdi. Normal evler geniş salon, dört oda şeklinde inşa edilirdi. Evlerin bahçesinde ocak vardı.

Osmanlı Devleti’nin Müslüman halkı, şehirlerini oluştururken kendilerine has bir mimari sistem geliştirmişlerdir. Meselâ hiçbir ev selvi boyunu geçemez diye kural konulmuştur. Ayrıca evlerini, mahalle mescidinden büyük yapmama, kendinden önce inşa edilmiş evin rüzgârını ve manzarasını kesmeme gibi kıdem hakkına saygı göstererek yaşanılır mekânlar oluşturmuşlar.

İstanbul’da Süleymaniye, Üsküdar’da Mihrimah Sultan ve Edirne’de Selimiye camilerinin etrafında yapılan evlerin pencerelerinin şehrin normal pencere ölçeklerinden daha küçük yapıldığı tespit edilmiştir. Bunun sebebi camiye nazara vermek, onu büyük gösterip yüceltmektir.

Osmanlı şehrine biraz daha dikkatli gözle bakılırsa camilerin taştan, evlerin ekserisinin ise ahşaptan yapıldığını görülür. Çünkü mabetler dini anlamda kutsal mekânlardır. Osmanlı devletinde camiler İslam dini inancı gereği, sanki ilelebet kalabilecek şekilde taş gibi dayanıklı malzemedan inşa edilmişlerdir. İnsanların mekânları olan evler ise, insanın ölümlü bir varlık olduğunu hatırlatıp bâki olanın sadece Allah olduğuna işaret etmek amacıyla, her an yanıp yıkılıp, çürüyecek ahşap gibi dayanıksız malzemedan yapılmışlardır. Osmanlı ailesinin evleri-

(6) Cengiz ORHONLU, “Şehir Mimarları”, **Türkler**, X, Ankara, 2002, s.529.

(7) Ayla ÖDEKAN, “Mimarlık ve Sanat Tarihi”, **Türkiye Tarihi 2 -Osmanlı Devleti 1300-1600**, (Editör: Sina Akşin), İstanbul, 2000, s.278.

(8) Uğur TANYELİ, **Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci** (11.-15. yy.), İstanbul, 1987, s.159.

nin çoğunluğunun ahşap gibi dayanaksız malzemenin inşa edilmesinin bir diğer hikmeti de, ahşabın insanın mayası olan toprakla iletişimini kesmeyen geçirgen bir malzeme olmasından dolayıdır.

Osmanlı Devleti fethettiği tüm bölgelere gönderdiği vilayet mimarlarıyla şehrin planlı bir şekilde imar edilmesini sağlamıştır. Buna örnekler verecek olursak; 1516'da Bosna'ya, 1556'da Erzurum ve Diyarbakır'a mimarlar atanarak şehirlerin sistemli ve planlı bir şekilde imar edilmesi sağlanmış ve bu gelişmeler ise merkezden takip edilmiştir. Osmanlı Devleti'nde vilayet mimarlıkları, her vilayete bir mimar tayin edilmesi XVI. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren görülmektedir⁽⁹⁾.

Camiler genellikle tek başına yapılar halinde olmayıp bilhassa Türkler'de imaret, külliye veya manzume adı verilen çeşitli vakıf binalardan oluşan bir yapı topluluğunun merkezini teşkil ederlerdi. Böylece camilerin etrafında onlara ek olarak yapılmış çarşısı, dârüşşifa, hamam, hazire, türbe, medrese, sıbyan mektebi, kervansaray, kütüphane, muvakkithâne, sebil, tabhâne, aşhâne,-imaret, gibi vakıf yapılar da bulunurdu. Osmanlı döneminde şehirlerarası ana kervan ve sefer yolları üstünde, özellikle XVI. yüzyılda durak yerlerinde menzil külliyelerinin inşa edildiği görülür ki bunlarında merkezlerini bir cami teşkil ederdi⁽¹⁰⁾.

SONUÇ

Osmanlılar kendi çağlarının en modern ve en güzel şehirlerini inşa ederken fethettikleri şehirlere önce-

likle camiler inşa etmişler, şehirleri ise bu camilerin etrafında kurmuşlardır. Özellikle camilerin etrafında medreseler, kütüphaneler, şifahaneler, hamamlar, hanlar, vakıflar gibi sosyal, ekonomik ve siyasi amaçlı tesisler kurarak şehirleri yaşanır hale getirirken insanların tüm ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Osmanlı Devleti'nde şehirler merkezde bulunan büyük caminin etrafında oluşmaya başladılar. Mahalleler ise merkezdeki büyük caminin etrafında bulunan mescitlerin çevresinde oluşurlardı. Böylece şehir oluşumu tamamlanmış olurdu. Osmanlılar buldukları coğrafyalarda Müslüman ve gayrimüslim farkı gözetmeden bu çalışmalara devam etmişlerdir. Bunun sonucunda da ünü yüzyıllarca sürececek olan zamanının en modern şehirlerinin temellerini atmışlardır.

KAYNAKÇA

BOZKURT, Nebi bkz. ÖNKAL, Ahmet.

Eyice, Semavi, "Mescid", *İslâm Ansiklopedisi*, VIII, İstanbul, 1979, s.1-118.

KESENCELİ, Resul, "Osmanlı Devletinde Şehir Kültürünün Ortaya Çıkışı", www.akademiktarih.com, 08.01.2009.

KÜÇÜKDAĞ, Yusuf, *Karapınar Sultan Selim Külliyesi*, Karapınar Belediyesi Kültür Yayını, Konya, 1997.

ORHONLU, Cengiz, "Şehir Mimarları", *Türkler*, X, Ankara, 2002, s.528-539.

ÖDEKAN, Ayla, "Mimarlık ve Sanat Tarihi", *Türkiye Tarihi 2 -Osmanlı Devleti 1300-1600*, (Editör: Sina AKŞİN), İstanbul, 2000, s.278-289.

ÖNKAL, Ahmet, Nebi, BOZKURT, "Cami", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, VII., İstanbul,1993, s.46-92.

TANYELİ, Uğur, *Anadolu-Türk Kentinde Fiziksel Yapının Evrim Süreci* (11.-15. yy.), İstanbul, 1987, s.159.

"Şehir Mimarisi Belediyelerden Alınmalı", www.akitera.com, 08.01.2009.

(9) Resul KESENCELİ, "Osmanlı Devletinde Şehir Kültürünün Ortaya Çıkışı", www.akademiktarih.com, 08.01.2009.

(10) ÖNKAL, BOZKURT, aynı madde, s.57.

Ali IŞIK

M. Necati Elgin'e Gönderilen MEVLEVÎ MEKTUPLARI -10

HALİL CAN'IN MEKTUPLARI -1

Neyzen Halil Can, 7 Aralık 1905'te Üsküdar'da doğdu. Babası, Deniz Kıdemli Yüzbaşı Şükrü Efendi, annesi Mısır prensleri kâhyalarından Ali Hurşit Efendi'nin kızı Makbule Hanım'dır. Halil Can, II. Meşrutiyetten sonra açılan Selim-i Sâlis (III. Selim) Numune Mektebine gitti. Burayı bitirdikten sonra Üsküdar Sultanisinin Rüştîye kısmına kaydını yaptırdı. 1923'te girdiği imtihanı kazanarak Eczacı Mektebine kaydoldu. Okulu bitirir bitirmez, 1926'da yedek subay olarak askere gitti. 1927'de, eczanelerin sayısını sınırlayan Tahdit Kanunu çıkınca, tezkere bırakarak muvazzaf subay oldu. 28 Ekim 1948'de binbaşı iken istifa etti. Daha sonra çeşitli resmi vazifeleri deruhte ettikten sonra 1961'de emekli oldu.

1953-1971 yılları arasında İstanbul Belediyesi Konservatuvarı İlim Tasnif Heyeti üyeliği ile 1959'da açılan Yüksek İslam Enstitüsünde Dinî Musiki hocalığı görevlerinde bulundu. 1971'de çıkan emeklilerin devlet hizmetinde çalışmalarını yasaklayan kanunla bu görevlerinden ayrıldı ve 23 Mayıs 1973'te vefat edene kadar, evinde öğrencileriyle özel çalışmalarını sürdürdü.

Halil Can, 1927'de ilk eşi Hidayet Hanım ile evlendi. Hidayet Hanım 1 Nisan 1929'da Maraş'ta vefat etti. 1937'de Melahat Hanım'la evlendi. Bu Hanım'ından Şükrü adında bir oğlu oldu. Bu hanımını da 1945'te vefat etti. 1 Eylül 1950'de Semiha Hanım'la evlendi. Bu evliliğinden de Zeyneb adını verdiği bir kızı oldu.

Halil Can, küçük yaşlarda Üsküdar'da açılan bugünkü Üsküdar Musiki Cemiyetinin ilk hali olan Daru'l-Feyz-i Mûsikî Cemiyetine girdi. Bu arada Galata Mevlevîhanesinde Neyzen Emin Dedenin ney meşkine başladı.

Daha sonra Üsküdar Mevlevîhanesi Şeyhi Ahmet Remzi Akyürek Dedenin sikkelerini tekbirlemesiyle Mevlevî oldu. 1954'ten beri Konya'da yapılagelen sema ve Mevlana'yı anma törenlerinin kurucusu olan Halil Can, 1972 yılına kadar neyzenbaşılık yapmıştır. Emin Dedenin tavsiye ve teşvikiyle lâ-dinî musiki eğitimi almaya başladı. Emin Dedenin arkadaşı Bestenigâr Ziya Bey'den Klasik Türk Musiki meşk etti. Rauf Yekta Bey'den nazariyat bilgisi, Arap Cemal Bey'den fasıl musikisi, Enderûnî Hafız Ömer Efendi'den de nota okumayı ve tavrı öğrendi. Beş sene süren bu eğitim esnasına Ahmet Avni Konuk'un sohbetlerine katıldı ve Konuk'un kimi eserlerini bizzat kendisinden geçti. Halil Can, 1500 ilahi, elli beş ayin-i Şerif, 400 nefes, 60'a yakın naat ve durak ile geri kalanı din dışı formlarda saz ve sözlü eserlerden oluşan 6000'in üzerinde eserin yer aldığı bir nota koleksiyonuna sahipti.¹

*

1.a:

Bismihî

es-Selamü Aleyküm

İstanbul – Galata

3 / 10 1956

Ya Hazret-i Necati:

İstanbul'a döneli on beş gün oldu bile. Fakat yine tahassür başladı. Mektubun başlığı sana ise de muhteviyatı Hazret-i Önder ile her ikinize. Çünkü ikiniz de birsiniz. Nitekim iki göz de bir görür denilmiştir.

Eylülün otuzuncu günü Ekrem Hakkı Beylerin sahilhanelerinde² pek ruhaniyetli bir cemiyet³ oldu. Sekr-i

manevîsi⁴ elhamdülillah el'an devam eylemektedir.

Selîm-i Sâlis Hazretlerinin besteledikleri dinî ve lâdinî âsârdan fakirin koleksiyonunda ve kısmen de hafızamda olanların listesini leffen⁵ takdim etmekteyim. Hazırlamakta olduğun kıymetli esere naçiz bir hizmet olursa ne mutlu fakire. Gönül bu âsârın notalarını da bir araya cem eylemek ister. Elbette o gün de gelecektir. Daha evvel yapılması iktiza⁶ edenleri himmet-i Cenâb-ı Pîr ile başarınız da, sıra bunlara gelir. Fakirin bütün arzumu ilk planda nezd-i âcizîde⁷ olan (52) adet âyîn-i şerîfin, bütün tafsilatı ile ...⁸ ilk pişrevini⁹, âyîn-i şerîfin bütün selâmlarını ve aralarında çalınan ve (terennüm) denilen saz parçalarını, son pişrevleriyle son yürük semailerini ve güfte metinlerinin de eski ve yeni harflerle yazılmak suretiyle bir nota mecmuası hazırlayıp, deri cilt ile teclidden¹⁰ sonra huzûr-ı Cenâb-ı Akdes'e¹¹ takdim eylemektir. Bundan sonra başta Hammâmî-zâde İsmail Dede Efendi¹² olmak üzere bütün Mevlevî esâtize-i mûsîkiyesinin¹³ âsârını ayrı ayrı mecmualar hâlinde yine Huzûr'a¹⁴ takdim etmektir ki Selîm-i Sâlis hazretleri de bu gruba dâhil olarak, âsârının Huzûr'a takdiminden ruhen müteleziz¹⁵ olacaktır. Hemen Cenabı Hak bunların tahkîkını bu abd-i ahkara nasip ve müyesser eylesin âmin ya Mu'în!

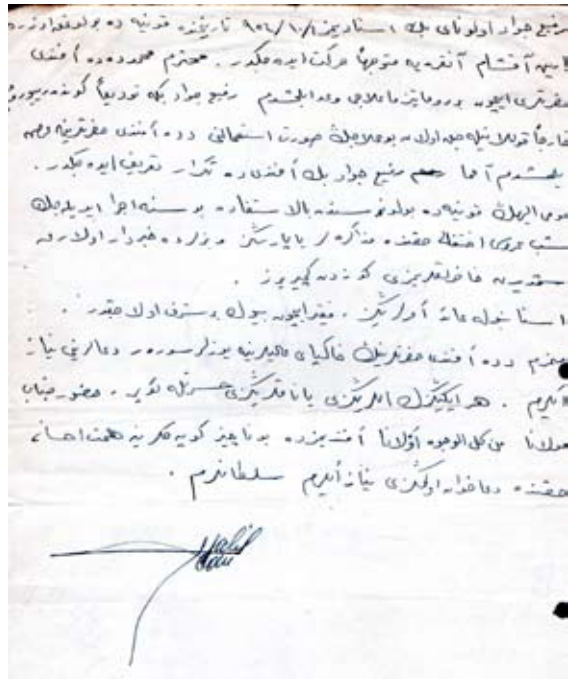
1.b:

Refii Cevat Ulunay¹⁶ Bey üstadımız 6 / 10 / 956 tarihinde Konya'da bulunmak üzere yarın akşam Ankara'ya müteveccihen¹⁷ hareket edecektir. Muhterem Mehmet Dede Efendi Hazretleri¹⁸ için bir romantizma ilacı vaat eylemiştim. Refii Cevat Bey'e tevdî'an¹⁹ gönderiyorum. Haricen kullanılacak olan bu ilacın sûret-i isti'mâlini²⁰ Dede Efendi Hazretlerine arz eylemiştim ama Refii Cevat Beyefendi de tekrar tarif edecektir. Mûmâileyhin²¹ Konya'da bulunmasından bi'l-istifâde²² bu sene icra edilecek Şeb-i Arûs İhtifali hakkında müzakere yaparsınız ve bizler de haberdar olarak şimdiden hazırlıklarımızı gözden geçiririz.

İstanbul'a ait emirleriniz, fakir için

1.a:

1.b:

büyük bir şeref olacaktır. Muhterem Dede Efendi Hazretlerinin hâk-i pâ-yi âlilerine²³ yüzler sürer dualarını niyaz eylerim. Her ikinizin ellerinizi yanaklarınızı hasretle öper, huzûr-ı cenâb-ı Mevlâna min küllî'l-vücûhin evlânâ²⁴ Efendi'miz de bu naçiz köpeklerine himmet-i ihsânî²⁵ hakkında du'â-hân²⁶ olmanızı niyaz eylerim sultanlarım.

İmza
(Halil Can)

DİPNOT

- 1 Yılmaz ÖZTUNA, Türk Müziği Ansiklopedisi, MEB Basımevi, İstanbul, 1969, C. I, s. 171; Nuri ÖZCAN, TDV_A, İstanbul, 1993, 7. Cilt, s. 140.
- 2 **sahilhane**: Deniz kıyısındaki yazlık.
- 3 **cemiyet**: Toplantı.
- 4 **sekr-i manevî**: Manevî sarhoşluk.
- 5 **leffen**: İliştirilmiş olarak, birlikte.
- 6 **iktiza etme**: Gerekme.
- 7 **nezd-i âcizî**: Değersiz yanında.
- 8 Zimba deliğinden dolayı okunamadı.
- 9 **pişrev**: Peşrev, önden giden.
- 10 **teclîd**: Ciltleme.
- 11 **huzûr-ı Cenâb-ı Akdes**: En kutsal huzur, Mevlâna Dergâhı.
- 12 **Hammâmî-zâde İsmail Dede Efendi**: 1778 yılında İstanbul'da doğdu. İlköğrenim yıllarında sesinin güzel oluşundan dolayı ilgi çekti. Okulda ilahicibaşı oldu. Bir süre Uncuzade Mehmed Emin Efendinin derslerine devam etti. Defterdarlıkta ve başmuhasebe dairelerinde görev aldı. Mevlevî çilesini tamamlayarak dede oldu. Yaptığı bestelerle Sultan Üçüncü Selim'in dikkatini çekti. Sultan İkinci Mahmud ve Abdülmeccid tarafından da korundu. Hacca giderken yolda koleraya tutuldu ve 1846 yılında Mekke'de öldü. Birçok değerli öğrenci yetiştiren İsmail Dede Efendi, 500'den fazla eser besteledi. Arazbar, bestinigar, evc-buselik, hicaz-buselik, irak, neva, saba-buselik, sultani-yegâh, makamından tam fasılları bugün mevcuttur.
- 13 **esâtize-i mûsikîye**: Müsiki üstatları.

14 **Huzûr**: Mevlâna Dergâhı.

15 **mütelezziz**: Lezzet duyan, hoşnut olan.

16 **Refii Cevat Ulunay**: Gazeteci yazar. 1890'da Şam'da doğdu. Gazeteciliğe Galatasaray Lisesi'ni bitirdiği yıl başladı (1909); Tanin ve İkdâm'da çalıştı. 1912'de İstanbul'da Alemdar gazetesini çıkardı. 1914-1918 arasında siyasi nedenlerle Sinop, Çorum ve Konya'da sürgün yaşadı. Dönüşünde yeniden çıkarmaya başladığı Alemdar'da Kurtuluş Savaşı'nın karşısında yer aldı. 1922'de "Yüzellilikler" listesine alınarak yurtdışına sürüldü; 1938'de af çıktığında dönebildi. Önce Yeni Sabah'ta, 1953'ten sonra da Milliyet'te fıkra yazarlığı yaptı. Gelenekçi bir yazar kimliği sergilediği sohbet tadındaki köşe yazılarında özellikle dili arılaşırma çabalarına karşı çıktı. Refi Cevat Ulunay, 4 Kasım 1968'de İstanbul'da öldü; vasiyeti uyarınca Konya'da Mevlâna Türbesi'nin karşısındaki Üçler Mezarlığı'na gömüldü. Tiyatro eleştirileri de yazan Ulunay, ardında Köle (1945), Enkaz Arasında (1945), Sayılı Fırtınalar (1958), Dağlar Kırkı (1963) gibi romanlar ve İhtişam Diyarı Hindistan (1962) adlı bir gezi kitabı bıraktı.

17 **mütevaccihen**: Yönelerek.

18 **Mehmet Dede (Ankaravî, Arısoy)**: Mevlâna Dergâhı'nın son hücrenişin dervîşi. 1874 yılında Ankara'da doğdu. Ankara Mekteb-i İdadî-i Mülkiyeyi bitirdi. Öğrenimini tamamladıktan sonra Konya'ya gelerek Mevlâna Dergâhı'na bağlandı. Bin bir günlük çileden sonra Aşkî Dedenin de vefatı üzerine onun hücrenişini devraldı. 1925 yılında tekke ve zaviyelerin kapatılması üzerine müzeye dönüştürülen Mevlâna Dergâhı'nda kalabilmek için hademelik ve gece bekçiliği görevine talip oldu. Bir ara bu görevlerinden de alınmak istenen Mehmet Dede Milli Eğitim Bakanı H. Ali Yücel'in yakın ilgisiyle görevine iade edildi ve 10 Ekim 1957'de ölümüne kadar bu görevde kaldı.

19 **tevdi'an**: Teslim/emanet ederek, vererek.

20 **sûret-i isti'mâl**: Kullanılma şekli.

21 **mûmâileyh**: Kendisine işaret edilen. İsmi evvelce geçen.

22 **bi'l-istifâde**: Yararlanarak.

23 **hâk-i pâ-yi âlileri**: Yüce ayağının toprağı.

24 **min küllî'l-vücûhin evlânâ**: Her sebebi, tarzı, sureti bizim için önemli olan.

25 **himmət-i ihsân**: İyilik lütfu, yardımı.

26 **du'â-hân**: Dua okuyan/okuyucu.

Türk Kültürü Araştırma ve
Teknoloji Ödülleri

Elginkan Vakfı

TEBRİK

Konya'mızın değerli bilim adamı, Akademik Sayfalar'ımızın "başyazarı" Prof. Dr. Saim SAKAOĞLU, Elginkan Vakfı'nın 2008 yılı "Türk Kültürü Araştırma Ödülü"ne layık görülmüştür. 19 Şubat 2009 Perşembe günü saat 16.00'da İTÜ Ayazağa Yenileşkesi Süleyman Demirel Kültür Merkezi'nde düzenlenen törenle bu onurlu ödülünü alan Saygıdeğer Hoca'mızı tebrik ederken ona nice ödüllerle dolu, sağlıklı ve esenlikli uzun bir ömür dileriz.